

# A hitbéli tér és a praktikus kétség kivonataiból<sup>1</sup>

A. Gergely András

Magyar Tudományos Akadémia Társadalomtudományi Kutatóközpont,  
Politikatudományi Intézet – Budapest

Világ-vallások világa, vallási intézmények, eszmények és hitek tere vagy ideje — átéléssel vagy távolságtartással, de meggyőződéssel és tudományos igényű fortéllyal... Valahol ezek az alább ismertetendő könyvek, hitbéli praktikák és áttekintő olvasatok lehetőségei. Ezen felül már csak az remény marad, hogy majd mindenki továbbolvassa, átértelmezi, magáévá avatja mindezt...

*A világ vallásai vagy vallások világa? — Lerner Balázs és Tóth Imre szakrális tereiről*

LERNER Balázs – TÓTH Imre: *A világ vallásai*. A vallások világa. Kisújszállás: Szalay-Pannon-Literatúra Kft. 2009. Keménytáblás színes fotóalbum, 205 oldal.

A lenyűgözően impozáns album nem egy ponton félreérthetetlenül lexikon, másutt sosem hallott jelenségek vallásantropológiai vázlata, megint másutt szükséztlenül értelmezett fotókiegészítés, vagy a kutatói élményvilág érzéki átadása a vizualitás ráadásaképpen... A kötet önmagáról csak annyit állít:

„Ez az album arra tesz kísérletet, hogy közérthető formában mutassa be a világ vallásait, a vallásos ember elé táruló világot. Az első részben magát a vallásos embert mutatjuk be. Ebben nagyszerű fotók lesznek a segítségünkre, amelyek a vallásos tapasztalatot érzékletesebben közvetítik, mint az adatszerű leírások. A második részben a vallás és a társadalom kapcsolatát tárgyaljuk. Képeink segítségével megmutatjuk, hogy milyen rendkívül nagy hatással van a vallás modern hétköznapijainkra is, és hogy miként befolyásolják politikai, gazdasági rendszerünket, időfelfogásunkat, művészetünket, testképünket a különböző vallási meggyőződések. A harmadik részben a világ vallásaival foglalkozunk. Fotókkal és rövid szöveggel bemutatjuk a jelenleg is élő vallásfelfogások főbb jellegzetességeit, rámutatunk a köztük lévő hasonlóságokra és különbségekre. Megpróbáljuk megfejtetni, hogyan teremtik meg a gyorsuló, globalizálódó világunktól való eltávolodás lehetőségét, illetve hogyan élnek a globalizáció lehetőségével. A vallások világa végtelenül változatos, könnyű elveszni benne, ezért erősen támaszkodtunk a kulturális antropológia tudományának eredményeire. A vallásantropológusok mellett szociológusok, filozófusok, teológusok mun-

<sup>1</sup> „Kivonataimból” egyes verziók a romániai Új Magyar Szó hasábjain is napvilágot láttak.

*káit használtuk fel a szöveg megírása során, a legjelentősebb tudósokra külön szövegdo-bozokban hívtuk fel a figyelmet”.*

A Szerzők opusza tartalmilag megfelel a címben vállalt általános ismeretközlési célnak, s bárha a szövegszerű megjelenítés közben némi egyenetlenség mutatkozik az egyes vallási mezők-terek leírásában, ezt olykor a hazai vagy egyetemes jelenlétük, elterjedtségük, ismeretlenségük bizonynyal indokolja. Egészében arányos, helyenként kifejezetten részletes a leírás, ez jó tesz a kötet szakmai (etnológiai, vallástudományi, történetkutatási, szociológiai) szempontú értékelésének. A belső aránytalanságok talán oldhatók lettek volna azáltal, ha a terjedelmet nem minden tekintetben növelő, rövid, de egyúttal aktualizáló mondatok jelez-nék az egyes vallások (különösen az ezoterikus vagy mozgalom-jellegű irányzatok) hazai előfor-dulásait (ezt részben a képanyag is tükrözi, például a Krisna-tudatúak esetében, de másutt is). Amennyiben a vallások „univerzalitása” kiadói üzenetet közvetít, vagy valamiféle szerkesztői-szerzői döntést rejt, nem kellene mindenképpen ragaszkodni a magyarországi jelenlét jelzé-séhez. Ugyanakkor talán a kötet egész kisugárzását javítaná, ha a hívek „magukra ismer-nének”, vagy az egyes irányzatok konkrét jelenlétének mikéntjére is ráébrednének környe-zetükben, esetleg épp a szakrális terek és idők hullámmzásában helyeznék el a rá-ébredések impresszióit. Megannyi kisegyház vagy „szekta” kimarad ugyan a kötetből, helyettük viszont szerepelnek mások, illetén mód megteremtődik az egyensúly, amely iránt hiányérzet mutatkozna, ha csupán „elhatárolódást” mutatna a mű. Ugyancsak ezt a belső arány-egységet, arányosságot (értsd: ne jusson ugyanannyi szöveg az iszlám és egy kétezres létszámú helyi rítusközösség leírására!) pótolhatná esetenként (vagy egy mellékelt forrásajánlóban, netán utószóban) az egyes vallások hazai elérhetőségének jelzése (internetes címek, honlapok, források — például Terebess, zsidó.hu és más oldalak — beiktatása, „linkelése”), továbbá az egész kötet alkalminak tűnő megjelenítését tudományos használ-hatósága szempontjából egy kiadósabb bibliográfia is növelné. (Ezt könnyeden átlapozza, aki nem kíváncsi rá, de hasz-nálhatja, aki viszont árnyaltabb tájékozódásra hajlamos. A záró oldalakon lévő forrásjegyzék szépecske és impozáns, de a világok felé kevesebbet nyit, mint maga a képanyag).

A szakmai korrektség s olykor (a roppant jó képeknek hála!) a míves összkép, melyet a könyvtől kapunk, szinte csak esetenként tér el a megkívánhatótól. Noha a könyv első blokkja a kortárs, nyugati, igényes vagy korrekt ismeretközlő művekhez méltó módon igyekszik jelezni egy-egy jelentősebb kérdéskör, vallási tudat vagy felekezeti kultúra kiemelkedő kuta-tójának, kutatóinak személyét, felfogásmódját, a vallásos gondolkodásról szóló mai közgon-dolkodásban immár alapismeretnek számító hagyatékát — mindez a kötet további nyolctized részében elmarad. Nem kellene okvetlenül minden oldalpáron kutatóknak is szerepelnie, de jó lenne, ha helyenként a vallások gyakorlásán túl ezek kutathatóságát, problematikáit, álta-lánosságokban meglévő specifikumait és sajátlagosságában rejlő univerzalitását is jelezné va-lami! Erre a célra megfelel a portrészerű rövid bemutatás, karakteres kérdésfelvetés, életmű részeként ránk hagyott felfogásmód fölidézése, s ezt jó lett volna még több helyen beiktatni (megítélésem szerint olykor akár a képméretetek apróbb csökkentése árán is — végtére is nem

pusztán képeskönyvről van szó). Ebből nem következik, hogy tankönyvként ne válna be, viszont átvezető megoldásként érdemes lett volna egy-egy vallás esetében apróbb szövegközi utalást tenni arra, hogy pl. „mint erről Eliade leírta”, vagy „a Max Weber nyomán így és így vélt...”, „Durkheim szerint...”, „Freud *Totem és tabu*-ja alapján...”, stb. E téren néhány magyar kutatót is hiányolok, akiknek munkássága a vallástudomány, a kulturális antropológia vagy vallásantropológia nemzetközi ranglistáján is méltó helyen szerepel (többek közt Pócs Éva, Róheim Géza, Boglár Lajos, Kunt Ernő, Marót Károly, Bodrogi Tibor, Vargyas Gábor, Lammel Annamária, Losonczy Annamária, Voigt Vilmos). Róluk (részint klasszikusokról, részint kortársakról) többet is elviselt volna a könyv, s érdemes lett volna a felhasználó, olvasó, kézikönyvet kereső, alapszinten tájékozódni kívánó emberre is gondolni — nem csupán vásárlóként, hanem a következő kötetek iránt érdeklődő, fogékonnyá tett lélekként! Ez az album, az egyre több megjelenő, vallásokról szóló szakkönyv mellett, mindezekkel együtt is olyan gazdag összképet ad, mely lexikonnak is megteszi, tematikus világutazásnak is kellemes, de még az összehasonlító és multikulturális szemléletmódoknak kifejezetten kedvező attitűd népszerűsítéséhez is hozzájárul. Jelzik a Szerzők, hogy a kimaradt vallások-egyházak (például a szcientológia, kvékerek, unitáriusok) nemcsak terjedelmi kritériumoknak, de olykor az egyház/vallás/hitfelekezet/közösség státusoknak sem mindenben felelnek meg, így a parttalanságig bővített körkép végeláthatatlan újabb övezetek bevonását igényelné (például csak Magyarországon 2008-ban 155 bejegyzett egyház létezett, így ezek pusztán sereg-szemléje is újabb kötetet igényelne).

Fontos a Szerzők előszavának és bevezető fejezeteinek vállalása a téren is, hogy a megértés, a „puszta racionalitással” nem mindig kezelhető tünemények megismerési feltételeihez járuljanak hozzá. A kizárólag egzotikumot kereső, mások hitében és világában az „elfogadhatatlant” látó szemellenzősségeknek hatékonyan mond ellent a vallás és a társadalmak kapcsolatrendjére vonatkozó második fejezet, melyben a Szerzők a hétköznapi hitek, szakrális világok rejtekező vagy éppenséggel harsányan látványos jelei közötti eligazodásban nyújtanak segédkezet. A szellemlényekkel, természetfölöttivel, „érthetlenségekkel” belakott rend, melyről sokszínű árnyalatokban beszélnek, jellemzően az analógia-keresés, a példa, a hasonlato(sságo)k területére kalauzol, s ebben látható az alkotó szerzőpáros eredendő szándéka. A kötetben a szimbolizáció, a kultúra hétköznapi aspektusainak formatana, a megismerés-történeti példák harmonikus egysége talán itt a legintenzívebb, ahol az egyházi, közösségi kultuszok vallásos emberre érvényes antropológiai felfogásmódjait ismertetik. Kivételes kötet ez, ennyi bizonyos, s ha ott lehetne a nagyobb könyvtárak, közlésképes emberek mindmégannyi könyvtárában vagy könyvespolcán, az talán maguknak a hiteknek, hívő világoknak is impozáns sikeréhez, teresüléséhez járulhatna hozzá.

### *Az életszépítő vágyak vizuális historikuma*

MARTIN József: *Iszlám művészet. Unger Ödön világhírű gyűjteménye a Manor House-ban.* Budapest: Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, 2010. 144 oldal.

Unger Ödön mint jogi doktor, portás és ingatlanügynök, kormánytanácsadó és piacérzékeny üzletember talán teljességgel ismeretlen is maradhatna a magyar szakrális művészeti porondon — de nem maradt az. Londoni műgyűjteménye a Manor House-ban (egy szerényen háromszáz éves épületben) egyéb kincsek és műtörténeti ritkaságok mellett a berlini Pergamon Múzeumban is prezentált iszlám szakrális anyag. A Keir Gyűjteményben összeállított műtárgy-együttes egyike a kötelezően ismert és értékadó, világlátásában és elkötelezetté vált Kelet-közvetítésben is rendkívüli anyagoknak. A Mundus Kiadó kötete, mely Martin József írásával és összeállításában ezt a kultusz-kínálatot mutatja be (kétnyelvű, magyar-angol kötet, 59 nagy színes fotóval), egyszerre képes intim fényt bocsátani a 8. századi kopt szőnyegrészletre, a Koránból származó díszített perzsa fóliánsra, közép-ázsiai pergamenre, török díszcsempére, bagdadi asztrológiai kéziratra, kakasviadalos egyiptomi tálra és más hasonlókra, melyeknek történeti értéke olykor csak párban áll, de nem lényegesebb a szakrális funkcióval, életvitelt megszépítő szerepkörrel, vizuális élményvilágot átható dekorációval összefüggően mutatkozó jelentésségnél. A „sárkányölő Nagy Sándor” magasztossága, a bizánci császár lányait hős vitéznek adományozó gesztus jelképisége, egy indiai vadászjelenet miniatúrája vagy a Próféta isteni aspektusát elbeszélő közép-ázsiai pergamen-töredék egyképpen tekinthető műtörténeti és műkereskedelmi, vagy egy muzeológiai kincstár hivalkodó anyagának, egyetemes tájnéprajzi szokás- és örökség-válogatás illusztris bemutatásának — ugyanakkor szinte elkerülhetlenné teszi az ábrázolatok háttérében álló szakralitás mindennapjaiba, a történeti Kelet és Közel-Kelet kulturális mélyrétegeibe való betekintést.

A szakralitások mindennapjaiba pedig, úgy fest, beillik a térbeli terjedés, a szakrális övezetek (korántsem csupán földrészekre vagy „nagy kultúrákra” tagolt) természetének megfelelő vándorlás is. A térkezelésnek, térbeélésnek ez a korántsem csupán belülről szabható, inkább kívülről is vonzástereknek kitett természete az, ami izgalmassá teszi mind a gyűjteményt, mind a gyűjtő portréját. A műkereskedő számára az érték evidenciáját hordozó műtárgy nem a kultúráközi transzferek lezajlása révén válik kihívóvá — mint ezt a kötet lapjain, a kiállítás katalógusában is tükröződni látjuk. A régiség okán kincsként megmaradt-megmentett-megszerzett gyűjteményi anyag azonban csak egy részében vitrinbe való... — megannyi más funkció társul még hozzá. Mindenekelőtt a historikus képzetek, lenyomatok, vizualitásba ékített kulturális örökség az elsődleges hordozó, de mellette sem marad el a kultusztárgyak funkciójához csak esetlegesen kapcsolódó értéktartalom: a szimbolikus üzenethordozó erő.

Maga Unger Ödön, mint egykor piarista növendék, később pesti joghallgató, aki most az angol építészet kiemelkedő alakja, Gilbert Scott által épített házában világhírű gyűjteményt mondhat magáénak (mintegy „melleslegesen” Rubens, Filippino Lippi, van Dyck képei között). Felmenői révén a pesti Astoria-szálló építőjét vagy Pollack Mihályt tudván elődként,

amellett, hogy a Nemzeti Múzeum és az Andrássy-család gyűjteményének támogatója lett, gyerekkorától a polgári háztartásban álló török szőnyeg, később az iszlám művészet fémtárgyai felé fordult figyelmével, illetve az ötvenes évektől mint Ghána gyarmatügyi királyi ügyésze — az Észak-Ghána területén élő muszlimok kultúrájával és szakrális világával is közelebbi ismeretségbe került. A kötet, bár a sajátos sorsú polgár meggátolhatatlanul izgalmas karrierjéről készült szöveggel keretezett, a gyűjtő, műtárgybolond, művészeti alapítványokat és ösztöndíjakat létrehozó világfiról kevesebb hitbéli titkot árul el, mint a részletes katalógus övezte szakrális világról, mely csupán apró töredéke a mintegy másfél évtized alatt (1973–1988) kiadott hat kötetes iszlám művészeti textil-kollekciók nyugat-európai kincstárának, de így is roppant ritka, mesebelien rangos válogatás olyan valaki anyagából, aki a Hopp Ferenc Keletázsiai Múzeumnak, a Szépművészetinek és az Iparművészetinek is egyaránt támogatója, mecénása volt örökségmentő és szakrális örökségátadó szerepkörüknek. Nehéz, s első látásra bizonytalannal nem tisztán tudományos kérdés, miképpen marad meg vagy gazdagszik maga a szakrális tudományok megannyi tárháza ilyen kultuszépítő kiválóságok nélkül, de annyi bizonyosan átlátható a félig magyar — félig afrikai — félig angol személyiség sorsáról, hogy a szakralitás örökségesítése korántsem elsősorban szakrális kultuszok kérdése csupán, néha függvénye a pénz, ízlés, megszállottság és lelemény érvényesülésének is. Az örökség azonban még így, ezekkel együtt is elsősorban a térbeliség, a domesztikált messzi világok, a tárgyakba „vetíthető” s azok által tükrözött szakrális terek, kultuszok, átélések sajátjává válik.

### *Egy prágai temető, avagy világ-összeesküvés Eco módra*

Umberto ECO: *A prágai temető*. (Fordította: Barna Imre). Budapest: Európa Könyvkiadó, 2012. 564 oldal.

Umberto Eco opuszainak talán nem az elsődleges jellemzője, hogy történelemtudományi hitelességű históriákkal aratnak népszerűséget. Korábbi művei (csak magyar kiadásban már mintegy huszonöt jelent meg) és narratívái alapján épp ellenkezőleg: amit hitelesen ír le, az aligha pont úgy esett — de sokkal inkább úgy is, vagy mégúgy megtörténő zezugos létezés-elbeszélés mindahány. Minthogy azonban történetei jobbára a sosem látható, múltban is rejtkező vagy jelenben is alakatlan alakzatokba simulnak, akárcsak irodalmi esszéi vagy narratív tanulmányai, írói álmai vagy paranoid hömpölygése, mindig a rejtélyek rejtélyei tájékán, egyfajta szakrális időben és megragadhatatlan térben kurkásznak. *A prágai temető* tavaly megjelent kötete például az örök ellenség-konstruálás jegyzőkönyve, a könyvben kibontakozó ál-jegyzőkönyvvel szemben életszerűbben bonyolódó szálak szövedékéből kibetűzve. Jegyzőkönyv, azaz inkább vádirat, napló, kétfedelű történet, sokszereplős dráma és titokregény, amelyben a titkok legtöbbször nyíltak, a nyíltság viszont legtöbbször mélyre rejtett és manipulált érzemény. Mottója alapján nem könnyen, de nem is ismeretlenül szól a fejtényre vágyó olvasóhoz: „Ha nincs ellenség, mivel bíztassuk a népet?” Vagyis sok évezredes közösségi stratégiára, a társadalmi megosztottság kor(ok)ra jellemző politikai attitűdjére utal, s ezen

belül is többre, savanyúbbra, álnokábbra és ócskábbra annál, semhogy hirtelen mai politikai köznapjaink korszakos üzenetét kellene kihallanunk belőle...

Nem egészen meglepően, az örök és ádáz ellenség itt éppenséggel a zsidó. A zsidó mágus, a zsidó tulajdonos, a zsidó rabbi, a zsidó összeesküvő, a békétlenségből mindig és mindenhol kapzsi mohósággal hasznat keresni hajlamos hitsorsos, aki nemcsak a hatalom felső szegmenseit ostromolja váltig, de belopódzik a szabadkőművesekhez is. Lealázza a jezsuitákat, sakkbán tartja a vatikáni, a párizsi, a német kémhálózatokat, s ha végül az orosz titkosszolgák útját nem állnák, még az orosz forradalomban is megtalálná helyét... A történet szépsége a messzi Piemontba ível, ahonnan a főhős franciaságra vágyva és piemontiságát levette érkezik, boltot nyit Párizs egy Szajna-menti kis utcájában, ahol látszatra régiséggel ügyeskedik, valójában pedig mives okiratokat hamisít. Nőgyűlölő, akarnok nagybácsival megáldott, kettősre hasadt énjével a legkülönb bűnök kitartó elkövetésére is kész álnok ő, kinek, ha kell, Garibaldi seregében adnak kémkedési szerepet, ha úgy alakul, akkor a kommünben vállalhat robbantási merénylet-előkészítést, de ha szebb napokra ébred, akkor épp a Dreyfus-ügy háttérében szükséges hamisítványt komponálja meg. Jó ember tehát, hívó is a maga módján, ha épp nem kell egy gyűlölt papot eltenni láb alól, vagy ha nem épp a megszállottság felől kap felkérést egy robbantásra, peranyag-hamisításra, hamistanú-vadászatra, merénylet-felhajtásra. Világképe, melyben hit és egyház, hatalom és hívőközösség valahol a jezsuita pragmatizmus és az aktív sátánizmus között szédeleg, készséggel alkalmassá teszik egy mesteri hamisítvány komponálására, melyből majd azután a „*Cion bölcseinek hiteles jegyzőkönyve*” lesz utóbb, mire a bolsevizmus kezdene érlelődni az Ohrana ellenőrzése alatt.

Zúzos könyv. Ezernyi sodrással, tüpontos leírásokkal, aprólékos jegyzetanyaggal, naplóba illő közvetlenséggel és a csalfa memória ócska hamiskasságával alátámasztva, lassúdadán kibontakozó cselekményességgel, melynek árnyalataitól csak apródonként alakul ki a belső remegés annak képtelenségéről, mennyire képes mégis mindez a történelemformálás erejévé, döntéshozó méltóságok és még több döntést pusztító méltatlanságok terévé válni. Hit és kétség, korszakok és kultúrák közötti senkiföldje a táj, mely mégis valakié, a képtelensége és ártékonyasága, méltatlanság és pusztítás sötét hatalmaié, akár ha egy, vagy még jobb, ha több furmányos akarat szabdalja mindjárt országokra, városrészekre, titkos találkahelyekre, temetőkre és kegyhelyekre, éttermekre és kaszárnnyákra. A napló 1898-tól 1830-ig lépeget vissza az időben, de úgy, hogy „kaotikus cselekményéből (mely csupa előre-hátra tekintés, azaz olyasmi, amit filmes nyelven flashback-nek mondanak)” olyan story, fabula, szüzsé, cselekmény formálódik, melyben — írja Eco:

„nincs más kitalált alak, csak a főszereplő, Simone Simonini”, „a többi szereplő ... mind valóságosan létezett, és azt tette és mondta, amit ebben a regényben tesz és mond”, habár „elbeszélésökonómiai megfontolásból egyetlen (kitalált) személlyel mondatam el és csináltattam meg mindazt, amit valójában két (történelmileg valóságos) személy mondott és csinált” (553. oldal).

Fekete miséket celebráló abbé, köztársaságellenes olasz besúgóhálózat, drogfüggő vagy lecsúszott iszákosok külvárosi tanyája, csőbomba-gyárosok ügyes szaktársai, antiklerikális

csahosok, rejtelmes elmeklinika és luciferiánus kultuszt éltető szabadkőművesek, megszállottság-építő médiabirodalom, választékos párizsi éttermek és elsőrangú vacsorák, bűzös csatornarendszer és ádáz uralkodni vágyók tere épül körénk a kötetben:

„ráadásul... ki tudja? Egy XIX. századi kalandregény lapjain akár titokzatos hasonmása is támadhat az embernek... — bizonyos értelemben azért mégiscsak létezett ő. Sőt az az igazság, hogy mindmáig itt van közöttünk” (564. oldal)

Eco a titkos világösszeesküvések látványos legalját, a cinikusan szolgáló, meghasadt és megalkuvó, felbérelhető és túlélő „hőst” mozgásban és tunyaságban, szinte a francia ponyvaregények figuráinak (és korabeli sajtógrafikáinak!) erkölcsileg mocskos kéjében megszülető „végső megoldások” kiagyaloit vezeti elénk. Amikor nincs ellenség, előveszünk egy régit, kiagyalunk egy újat, ráuszítunk egy korhangulatot, s mindjárt évszázados hírűvé válunk... Ha ugyan válunk, mert a lét, melyben mindez határtalan ellentételezéssel háláltatik meg, sehonnan és sehová nem tart, s még önmaga elviselése is nehezebbé van. Önmagával szembekerülni ugyanis aligha szokott, de a történelemmel még kevésbé — létének indoka ugyanakkor nem több, mint mások és a másságok nemlétének öröme, hogy kész magányérzet. Lakonikus boldogság ez, de történetileg sem ismeretlen...

### *Négy testi lélek Dogonföld mitologikus idejében — Guman István csillagzataiból*

GUMAN István: *Dogon mitológia és csillagászat*. (Függelék és bibliográfia: Biernaczky Szilárd). Budapest: Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, 2006. 200 oldal.

A modern Afrikában föllelhető hagyományos kultúrák nyomába ered az a könyvsorozat, melyet a Mundus Magyar Egyetemi Kiadó bocsát közre az Afrikai Kutatási és Kiadási Program keretében. Ennek második kötete, Guman István munkája öleli fel a *Dogon mitológia és csillagászat* térségi elemeit, s az e címmel megjelent kötetben talán még az afrikanisták is rácsodálkozhatnak a megfjtések, illusztrációk és analógiák gazdagságára.

A Szerző nem csekélyebb témakör után kapott teret a kiadó, pontosabban a szerkesztőgondozó-igazgató-mindenes Biernaczky Szilárd jóvoltából, mint a *Frobenius-kommentárok* (2002), s nem szerényebb folytatás előtt, mint Füssi Nagy Géza, Voigt Vilmos, Magyar László, Torday Emil vagy Sárkány Mihály összegyűjtött tanulmányai. A kötet, hátoldali tájékoztató szövege szerint a Szíriusz-enigma, a csillagászat egy újkori fogalma révén keresi a mítoszok jelentéstartalmait abban a törzsi kultúrában, amelynek bonyolultsága, komplexitása éppúgy kínál asszociációkat egy 12.000 éve bekövetkezett szupernova-robbanás történeti emlékezte irányában, mint a dogon mitológia rétegzett és rejtelmes világa felé. A Szerző a közérdeklődés számára izgalmas kérdéseket taglalja, de saját szándéka szerint nem kíván zsurnalisztikai eszközökkel élni, vagy a paranormális ismeretközlés divatjának hódolni — ehelyett csillagászként, háta mögött a kolozsvári diákévekkel és a magyar egyetemi-akadémiai karrierrel arra törekszik, hogy egy „primitív” teremtvízíót és rítusláncolatot mutasson ki tárgyi elemek,

vizuális ábrázolások, elbeszélések és a narratív megjelenítésen túli hétköznapi eszközvalóság segítségével. Nem sajtópletykát akar, vagy népszerű sorozatot, hanem elementáris darabokból állítja össze az elődök (Marcel Griaule és Germaine Dieterlen) munkássága alapján kibontható, fejlett kozmogóniai és mitológiai rendszerek komplexitását.

Több alapkérdés is adódik a kötet kiadása kapcsán. Elsőként talán az, mi közünk a dogonokhoz, e „*Mali fantasztikus vidékén, Bandiagara Mars-béli szikláin és lábaiknál elterülő síkságon élő*” néphez, „szóban és szimbolikus jelrendszerben is megfogalmazott mítoszaikhoz”? E főnökségi társadalomban (azaz a főhatalom hiányával, de a tekintélyelvű rendszerben papok rétege — a *hoganok* csoportja — irányításával) élő törzsi világban roppant gazdag a vallási képzetek tere, amit jórészt a szakrális világ folytonos hatása magyaráz. Az egykori Manding birodalomból elvándorolt északnyugat-afrikai törzsek közé tartozó dogon társadalom a környező *mande* népek (bambara, szenufó, gyula, malinke, kurumba, stb.) világképétől és csillagászati vízióitól sok tekintetben nem különbözik, de feltártsága a francia kutatók jóvoltából alapos és részletes. Marcel Griaule 1931-től kutatta a dogonokat, a szudáni francia terepmunkát egy évtizeden át folytatva, tudós szakemberek szélesebb körét is bevonva, és a negyvenes évektől több monográfiát és értékes forrásközlést is elérhetővé téve a dogon mítoszok, isteni és szellemlények, mitológia és vizuális-ikonikus jelentéstartalmak rendszeréről. Az antropológiai kutatás és az antropológus személyének szóló legkomolyabb elismerés jeleként a dogonok nemcsak elismerték a nyelvük és kultúrájuk ismeretében, használatában megszerzett gyakorlatát, hanem törzsi vezetőik közé is választották, s mikor 1956-ban Franciaországban elhunyt, egykori „népe” negyven napos gyászt ült a nagy rituális halotti ünnep (a *dama*) formájában, ami a Sorbonne e tanszékalapító professzorán kívül nemigen fordult elő mással az európai kutatók körét tekintve.

De miért is e sok szó a Maliban, a Niger torkolatától délre élő nép kutatójáról, ha itt nem *A sivatagi róka* (*Le renard pâle*, 1965) vagy a *Dieux d'eau* (1948), a *Masques dogons* (1938) vagy a *Dogon játékok* (*Jeux dogons*, 1938) szerzőjétől készült szövegválogatást recenzálom (amire persze mint kiadványra is komoly szükség lenne!), hanem Guman István munkáját? A magyarázatot maga a szerző kínálja (s a kiadó ezt meg is erősíti Griaule négy és fél oldalon át lajstromozott munkáinak bibliográfiájával), nevezetesen azzal, hogy a dogon mitológia és kozmogóniai (csillagászati) ismeretek legfőbb forrásaként becsüli meg Marcel Griaule és kitartó munkatársa, Germaine Dieterlen terepkutatási *oeuvre*-jét. A monográfia szerzője itt nemcsak a francia kutatók példás munkássága előtt hajt fejet, hanem mint kollégákat tekinti őket, akik csillagászati vonatkozású gyűjtésükkel a mitológiai és világképi tartalmakat, jelképeket, mitikus képzeteket és rítusokat is felölelték, s így meghatározó forrásként szolgálnak műveik. A dogonok monoteistának tekinthető (egyetlen teremtmény, Amma tevékenységére visszavezethető) vallása oly sokrétű szimbolikától gazdag, hogy az alapvető nyolc szimbolikus jel mögött álló 256 további jelkép, 22 kategóriában és mindegyikben 12 szimbólummal, ikerjelekkel, ezek mozgásaival, összesen 11 616 jelentés ismeretével számít a főfoglalkozású vallási specialista (a *hogan*) alaptudásának. E szinte végtelen gazdagságú

„szimbólumszótár” az írásbeliség nélkül élő dogonok lényegileg bármely közlendőjének kifejezésére alkalmas, akkor is, ha nem számítjuk a szigorú számmisztika alapján megalkotott jelentések, a vizuális ábrázolás egyéb formáinak (pl. kerámiák, maszkok, testéktítés díszai, anyagminőségek, mozgások, rituális aktusok, beszélt nyelvi jelek, dobnyelv, színvilág, ceremóniális eszköztár, játékok, földrajzi tájolás, anyag-felhasználási módok variációi, stb.) roppant gazdag készletét.

Minthogy a szerző e pazar jelképvilág sajátos (elsősorban csillagászati, valamint mitológiai) olvasatában elsősorban a francia kutatók műveire támaszkodik, s főként azok képanyagát, szimbólumfejtő kísérleteit használja föl, ezért műve nemcsak egy Niger-menti népcsoport kultúrájának megértési kísérlete, hanem a törzsi kultúra európai jelképtárát gazdagító törekvés méltó elismerése is, ekként pedig szervesen illeszkedik a Mundus Kiadó sorozatának (Hagyományos Kultúrák a Modern Afrikában) opuszai közé. A dogonok ennek ellenére nem állnak a magyar tudományos érdeklődés homlokterében, így e monográfia megjelenítése nem csupán hiányt pótol, hanem a francia antropológia magyarországi hatásának jelentőségét is növeli. Tudjuk jól, hogy a főként Durkheim (inkább szociológiaiaként kezelt) életműve után talán még hatásosabb Lévi-Strauss, adott szempontból Maurice Godelier vagy az utóbbi években-évtizedben megjelent Philippe Descola, Marc Abélès, Louis Dumont és Marcel Mauss-művek mellett szinte megbúvó szimbolizáció-kutatás egyike azon témaköröknek, amelyek igencsak hiányoznak a magyar tudományos érdeklődésből, ezért további fő érv Guman István munkájának közzétételét illetően, hogy roppant fontos területről közvetíti azt a francia hagyományt, amely különösen erős ezt a tematikát illetően. Hiszen, ha van is magyar szakmai érdeklődés, mely Afrika iránt nyitott, ez főképpen Kelet- vagy Dél-Afrikára összpontosít, s további, immár jó évszázados figyelem fordult Afrika északi (Maghreb-országok) vagy északkeleti (Egyiptom, Szudán) térségei felé, míg a nyugati térség (Zempléni András szenufó terepmunkáját semmiképp sem feledve) még a hazai etnológia előtt is szinte ismeretlenebb folt. A javarészt ültetvényes és állattartó etnokulturális típusú dogon életmód, a nagycsalád-rendszerű tagozódás a térségben ugyan nem kivételes, de aki a dogon maszkokkal találkozik a nyugati múzeumokban, vagy égetett kerámiáikkal a művészeti piacon, és szinte csak kivételesen juthat hozzá a díszítések értelmének felfogásához, s talán még ritkábban a helyi mitológiákból épülő kifejezéstart megértéséhez, az most, Guman István átfogó ismertetése alapján jól érzékelhetően közelebb léphet az ikonikus megjelenítés-módok végtelen gazdagsága felé.

A szerző a hallatlanul gazdag ismerettár rendszerezett, és európai felfogáshoz közelebb álló taglalásában szinte fölmenti a recensens az alól, hogy a felölelt ismeretanyagról valami „rövid összefoglalót” vagy „áttekintést” kíséreljen írni. Hiszen, akár az ősrobbanásra és a spirálszerkezetre, akár a földön kívülinek tetsző ismeretekre vagy a napfogyatkozásra vonatkozó könyvfejezetet nézzük, az árnyalatok, históriák komplexitásának bemutatása szinte már gátat szab annak, hogy valamely „lényegkiemelő” gesztussal átfogjuk az egyes témaköröket és jelentéseket. Épp a kulturális antropológiának ez a „minden mindennel összefügg”-szerű élménye, épp a komplexitás és relativizálás komolyan vétele mutatja, mekkora bűn lenne rövid

kiemelésekkel ábrázolhatónak vélni például a legfontosabb gabonaféle, egyúttal az egész világ őscsirájának tekintett sajátos „kérdőjelforma” absztrakt jelképi konvencióját, amely négy fogalmi csoportba sorolható, s függően attól, hogy homokba, kövekre, falakra, barlangba vagy fára rajzolva látható, még égtájakhoz képesti helyzete, vastagodó vagy vékonyuló vonásai is külön (többes) jelentéstartalommal bírnak. Az emberi testről és lényegről való képzet nemcsak a test mint fizikai jegy ábrázolásából vagy jelzéséből áll, hanem mellette a négy testi lélek (négy *nommo* — fiú és lány, jó és rossz) kombinációiból, a nemiség négy lelkéből, az életerő és véráramlás szimbolikájából, továbbá a gabonaszemek (vagy a szomszédos *bozo* törzsnél a halfajták) pontszerű ábrázolásából is (utóbbi nyolc elemből áll magában véve is). Mindemellett az ábrázolat szükségképpen tükrözi azt is, hogy a külső nézetet, a struktúrát vagy a tartalmat kívánják-e kifejezni vele. Mindezek komplex bemutatása sem lehet oly sokrétű, mint amilyen a „primitív” ábrázolása, s mert a földi élet jelenségeire választ kereső, értelmezését magyarázatokkal lehetővé tévő tünetmennyekről van itt szó, nem lehet kétséges, hogy a dogon mitológia képzetei (pl. a víz, a levegő, a tűz és a föld földidézésével) végső soron az ember, az állatok és a növények keletkezéséig visszahatóan kérdeznak rá a teremtés és a teremtmények milyenségére.

Ogo, aki születésekor méhlepénye egy darabját is magához ragadta, hogy ebből bárkát formáljon magának, s emiatt Amma, akinek teremtmény munkáját tökéletlenné tette, büntetésül sivatagi rókává változtatta őt, az emberek őseivé lett Nommókkal együtt hozta magával mindenfajta állat, növény, ásvány csiráit úgy, hogy egy bárkában leereszkedtek a földre, termékennyé tették és benépesítették azt. De nem voltak munkaeszközeik a megműveléséhez, míg el nem jött hozzájuk egy kovács *nommo*, aki szerszámokat és további növénymagokat hozott magával, továbbá a tüzet, az íjat, a kést és számos más eszközt. E kovács volt a dogonok őse, és hatása kiterjedt az egész dogon életvitelre, melynek felügyeletét Amma isten és a szolgálatára rendeltetett (harminc családot közvetlenül irányító) főpapok köre látja el. Mindez a környező népeknél is hasonló alakzatban jelenik meg. A dogon (*sirige* nevű) maszkokon látható, rítusaikban szereplő formák és festett jelek a világtojásból a Földre ereszkedett bárkát jelképezik, valójában rakéta-formájú konstruktumok, s némiképp stilizált alakban, de megjelennek játékformaként, ovális kosár-alakban, vetélő-orsóként, fadob formájában, valamint a kovácsok szerszámosládájaként is, melyet (több más használati tárgyhoz hasonlóan) gabonaszemek díszítenek, alakjuk és színezésük pedig a csillagok járását utánozza, amelyeket Amma mozgat az égen. Ábrázolják a földre szállt bárka leereszkedését követő porfelhőt is, továbbá az ekkor keletkezett hold-csillagot is, mely éppen üstökös vagy nova is lehetett, de a dogonok számára leginkább Nommo földetérését bizonyítja, s ezzel azt a területet is megnevezik a Niger felső folyása mentén, ahol az első ember síkra szállt, s otthagya bal lábnyomát, mely szintén egyike a legfőbb dogon jelképeknek. Értelmesen beszélni, árnyaltan leírni, szavakat fűzérbe fűzni a dogon szimbolika szerint a spirál modelljével jeleníthető meg, mely forma nemcsak emiatt bír nagy jelentőséggel, de egy afrikai természeti nép világképének is alapvető eleme, megjelenítve változást és mozgást, irányt és sebességet, jót és rosszat, továbbá magát a váltakozást is. E mitológia-teremtő képzetanyag árnyalatait, faragott formáit és

sziklafestményeit, rítusait és maszkos szertartásait a világ teremtesének fontossága, az élet normáinak és az ősök tiszteletének szabályrendszere veszi körül, az ünnepeket pedig az ég csillagainak, az időszámítás kezdetének, a Nap és a Szírius viszonyának, a tökéletes teremtesnek elismerése és dicsőítése gazdagítja.

A dogon mitológia egyedi szellemi képződmény, mely csak itt, a Szahara és az Atlanti-óceán partvidéke között található meg, de amely az erőteljes, középkor óta tartó iszlám kulturális hatás és a francia gyarmatosítás ellenére is megmaradt a világtojás, a mitologikus fiú-lány ikerpárok, az istenség nevéhez fűződő teremtes, a Nommók mint ég és Föld közötti közvetítők, valamint a dolgok összességét spirális formában összesítő gabonamag szimbólumvilágában. Nem lehet kétséges, hogy e hitvilágban idegen elemek is vannak, ami a francia és angol csillagászok jelenlétére, vagy a Szíriusról, a Jupiter holdjairól és a Szaturnuszról alkotott ismereteik átvett hatásaira utal. Megannyi jeles „megfejtés”, népszerűsítő és dicsőítő bemutatás épült később e világképre, így az ősrobbanás vagy a galaktikák spirálszerkezetének bemutatása a dogonok kultúrájában — ezek azonban inkább mesés néplélekre utaló tudományos mesketék voltak, s nem tudományos tények. Utóbbiak viszont megtalálhatók a francia kutatópáros műveiben, ahol minden ábrának a dogonok által adott magyarázata is szerepel. Guman István ezt az ismeret-komplexumot (a kiadó által mellékelt nyolc másik szerző vonatkozó cikkeinek válogatásával kiegészítve) nyújtja itt át egy sajátos csillagászati aspektusból, mellyel maga is hozzájárul ahhoz, hogy egy afrikai népről kutatásaik évtizedei alatt érvényes ismeretet gyűjtő etnológusok ne csupán „megdicsőüljenek”, hanem beavatást is kínálnak e nép megismerhető, feltárható és értékei szerint megbecsülhető világába.

### *Warime és a maszkok népe*

FÖZY Vilma: *A piaroa gyűjtemény*. (A Néprajzi Múzeum Tárgykatalógusai 15). Néprajzi Múzeum, Budapest, 2010. 224 oldal.

S ha már szoborképek, világképek és népéleti „tájképek” harmóniáját idézzük, nem tisztán a szövegszerű „árukapcsolás” okán, de a rangos válogatás iránti tisztelet jeléül hadd kapjon méltó hangot még egy kiadvány a jó néhány „korosabb”, tematikáját vagy kiállítását idézve is impozáns opusz között. Korossága ugyan ennek is megvan, de más értelemben és más állandóságban. Fözy Vilma szerkesztésében és elemző szövegével jelent meg *A piaroa gyűjtemény*, amely a Regionális Gyűjtemények első köteteként Boglár Lajos antropológus Venezuelában, az Orinoco mentén élő, az amazóniai kultúra jellegzetességeit magán viselő indián népcsoport körében gyűjtött anyagát mutatja be. A piaroák az 1960-as évek végéig hagyományos életmódot folytattak őserdei településeiken, amely nyilván már akkor is átmeneti fázisban volt, de az etnológiai szakirodalom még csupán mint ismeretlen világról beszélhetett róluk. Az 1967–68-ban terepmunkát végző Boglár Lajos, akkor még mint a Néprajzi Múzeum Amerika gyűjteményének muzeológusa, és Halmos István népzene kutató a tradicionális piaroa kultúra nagyjából teljes tárgyi típusanyagának összegyűjtésével egészítette ki a hiányos dél-amerikai anyagot, a tárgyhasználat módjait és változatait pedig fotókon, filmekben és hangfelvételeken

is megörökítették. Hat év múltán, midőn Boglár visszatért kedves terepére, a piaroák életkörülményei már jócskán megváltoztak, ők maguk a helyi kormányzati nyomásra a főutakhoz közelebbi állami telepekre költöztek, és beletörődtek abba, hogy ezzel megkezdődött kulturális asszimilálódásuk, az adaptációs kényszerek és mentális gyarmatosítások új korszaka. A Boglár-gyűjtemény anyagának most megjelentetett része (csupán egyik szelete) azóta a nemzetközi etnológiai térben és muzeológiai értéktérben is figyelemre érdemesített mennyiségű és minőségű tárgyról szól, e kiadvány pedig (460 tárgy színes fotóját és leírását tartalmazva) nem csupán a szakmai közönség számára lehet izgalmas, hanem a további 77 fekete-fehér korabeli fénykép révén a tárgykészítés, az eszközhasználat, az életmód, a művészeti alkotó tevékenység hihetetlenül gazdag rendszerét is fölmutatja, összehasonlításra, típusalkotásra, formagazdagságra nézve is kivételes szinten. A „csupáncsak katalógus” ezúttal sem valamiféle kis lapozgatós füzetke tehát, hanem karakteres, illusztris, finoman gondozott kötet, amely a „primitív kultúra” sokrétegű mélységét és árnyaltságát is érzékeltetni képes dokumentáció. Ugyanakkor, s mint ilyen, az élelemszerzés és táplálékkészítés, a vadászat, a növénytermesztés, a mindennapi élet tárgyi kellékei mellett az ékszereket, a varázsosán gazdag tolldíszeket szintűgy megjeleníti, kiegészítve a varázsláshoz használt tárgyakkal és a közösségi szakrális rítusokban szereplő maszkokkal, amelyeknek talán utolsó autentikus példányai kerültek Boglár Lajos révén a magyar és nemzetközileg rangos néprajzi múzeumokba, így a magyarországi néprajzi gyűjteményekbe is. (A teljesebb Boglár-gyűjtemény Néprajzi Múzeumba kerüléséért most folyik „szimbolikus tulajdonosokkal” megoldott gyűjtés a Szimbiozisz Kulturális Antropológiai Társaság szervezésében. Az adakozók hozzájárulásával újabb 66 tárgyat vásároltak meg a múzeum számára, annak költségeit csökkentve — ennek nyilvános kiállítása a tervek szerint 2014. márciusában lesz).

A piaroák világára jellemző rituális szertartás, ennek eszközei, maszkjai, hangszerei, a tárgykészítés módjai és változatai gazdagon illusztráltak Boglár fotói révén, a szakrális eljárások leírásával pedig Boglár kötetnyi írásában foglalkozott. E katalógus azonban nemcsak a szellemi és tárgyi hagyatékot teszi áttekinthetővé, rendszerezetté és fotókkal illusztrálttá, hanem a Boglár-expedíció 1960–70-es évekre eső időszakából a Néprajzi Múzeum Amerikagyűjteményének jelentőségét is kiemeli (összesen 8475 tárgy ez, nem kis mennyiség...). Főzy Vilma könyve Boglár Lajos 80. születésnapja tiszteletére készült el, s jelentőségét nem csupán a magyar-angol szövegváltozat tudáspiaci elérhetősége adja meg, hanem a háztartási eszközök, hangszerek, ékszerek, tolldíszek, játékok, fegyverek, ruhaneműk, plasztikák, maszkok, díszek, kiegészítők alapos lajstroma is, melyhez a fotóanyag ugyancsak jelentős. Különösen fontos örökség ez annyiban is, hogy a venezuelai, amazóniai térség nem csupán a néprajzkutatók, antropológusok, magángyűjtemények építőinek figyelmébe került, hanem az 1980-as évektől megszorodó turisták gyűjtőszendvélyének is mintegy áldozatul esett. Az őserdei kultúra védekezési stratégiája, adaptációs képessége mindig is erős kellett legyen, így megkezdődött az eladásra szánt „termékek” gyártása (éppúgy, mint a szakrális kisplasztikák esetében a háziipari nekilödulás), s néhány esetet leszámítva (szent helyek látogatási tilalma, szabályozott turistamozgás, adminisztratív akadályok, stb.) a kevésbé autentikus készítmények piaca is mozgásba

jött. Ezért aztán készítési trükkökkel tették „gagyivá” a bennszülöttek is mindazt, amit majd a „fehérember” megvásárol: a hagyományos warime-maszkot készítő a rituálistól eltérő maszk-típusokat kezdett gyártani (tukán-, pók-, skorpió-formákat), a naturálisan ábrázolt állatokhoz idegen mintázatokat illesztettek, nők készítettek hagyományosan szigorúan férfiak által formált tárgyakat, s lassacskán „legagyizták” a sámánszertartások kellékeit is. Az autentikus formákhoz ragaszkodó formatisztelet helyébe a látványos részletek „hitelesítését” vezették be, azóta festett faragványokat, fonott táskákat és bútorokat, nyilakat és fúvócsöveket visznek a piacra, a tollkoronák szimbolikus jelentéstartalmait látványos produktumokká komponálják át, vagyis speciális turistatermékke konstruálják mindezt. A piaró-gyűjtemény hitelességével még magának a gyűjtőnek, Boglár Lajosnak volt módja foglalkozni, a „hálás utókor” már beéri a „majdnem-olyan” látszatával... De nem így a muzeológus, akit épp a változó kultúra, a hagyományban megmaradt tartalmak, formák, komplex jelentésmódok érdekelnek ebben a forráskiadványban is. Főzy Vilma sokak helyett és még többek érdekében végezte el az amazóniai őserdei kultúrkör jellegzetességeinek áttekintését, s tette elérhetővé, hogy az időszaki kiállításon már nem látható kincsek feltártsága a hagyományos piaró kultúra változó formáinak regisztrálását, bemutatását is tartalmazza, s vele mindazt, ami tudományos örökségként gyűjteményi szinten megmaradt e világból. Kutatás, élmény, megfigyelés, feltárás, rögzítés, muzealizálás, értelmezés — a folyamat az elérhetővé válással, kiadással, katalógussal, albummal lett teljes, ha Boglár Lajos nem is érthette már meg...

### *Indián kultúrák és etnológiájuk*

BOGLÁR Lajos: *Wahari. Az őserdei kultúra*. Budapest: Nyitott Könyvműhely Kiadó, 2009. 270 oldal.

BOGLÁR Lajos: *A sámán nyaklánca. Indaián kultúrák*. Budapest: Nyitott Könyvműhely Kiadó, 2010. 190 oldal.

A néprajzi „termékkatalógus” persze talán kevesek számára hordoz interkulturális jelentőséget. Pedig a Boglár Lajos emlékére, születésének 80. évfordulójára megjelentetett két kötet pontosan illusztrálja a kutatásnak, a kultúrák közötti transzfereknek, a belátásoknak és átéléseknek oly gazdag világát, amely a legmagasságosabb művészetek elvontságáig kalauzolja az olvasót. A *Wahari. Az őserdei kultúra* kötetben Boglár 1967–68-ban kezdett és 1974-ben folytatott kutatóútjainak gyűjtött anyaga olvasható a piaró indiánokról, Wahariról mint kultúrhéroszról és mitikus ellenfeleiről, a természeti népként modernizálódni csak lassacskán kezdő Orinoco-vidéki „erdei emberekről”. Ez a szinte „kollektív emlékezetet” felmutató kötet ma már lassacskán maguknak a piaróknak is a múlt történelem-tankönyve lesz, ráadásul olyan, amit nem egy „jöttment” idegen magyar írt, aki arra szaladt egy fotómasinával két napra, hanem olyasvalaki, aki a nyelvet, a szokásokat, a vallást, a szertartásokat, az etnográfiai és művészeti ismeretanyag teljességét kívánta rögzíteni, megérteni és továbbadni. Olyasvalaki, aki maga is Sao Paulóban született, s gyerekkori élményként hordozta az indián létforma tartalmait, hogy azután szinte egész életében a dél-amerikai indiánokkal foglalkozzon.

Ugyanott és ugyancsak most, Boglár tiszteletére jelent meg másik kötete, *A sámán nyaklánca. Indián kultúrák*, melyben a maga „mozaikos” módszerével a társadalmi és kulturális, vallási és gazdasági jelenségek kört mutatta be, esettanulmányokká formálva mindezt, s önálló írásait csupán egykori diákjai, követői szerkesztették most „globális dél-amerikai indián kötetté”. Az időfelfogástól a politikáig, a gyermekneveléstől a sámánizmusig, a tárgyhasználatától a vallásig megannyi helyi változatot, árnyalatot, módot és hitet rögzítve egyfajta teljességgépet ad Boglár a nambikwarák, a piaroák, a wayanák, a guaranik és a botokudo indiánok élet- és hitvilágáról, az ősi-modern indián kultúrák művészi és hitbéli, gazdálkodási és életmódbeli változásairól. Egységben a különbözőség, különbségekben a hasonlóság itt is, ahogyan a teljesség és a részek kiegészítik vagy fenntartják egymást, ráadásul a köztes létben és átalakulásban teremtik életre a módosulások árnyalatait és transzformációk nyomorúságos vagy pompázatos változatait.

Boglár Lajos munkáit talán az elsők között ajánlják nemcsak a vallásantropológia szemináriumokon, hanem a világ számos egyetemi, szakképzési intézményében, ha a dél-amerikanisták terepmunkáiról esik szó. Boglár nem egy helyen olyanok „nyomaival” találkozunk, mint Claude Lévi-Strauss, Mark Münzel, Pierre Clastres ez európaiak közül, de számos „innen – oda” induló kutató mellett a helyiekkel megerősödött kapcsolatból még tovább is építi az indián kultúrák megértésében fontos közgondolkodást. Mind a gyűjteményes kiadás, mind a Boglár Lajos budapesti antropológiai iskolájából „kinőtt” kutatók köre visszahitelesíti, megerősítve továbbgondolja és oktatva tovább is viszi Boglár hagyatékát, mely a vallásantropológia hazai tudástartományában mindeztidáig senki által meg nem haladott gazdagságú. Boglár hagyatékban maradt munkáit, egyetemi jegyzeteit most készül újra kiadni a Szimbiozisz Alapítvány, melynek egykor nemcsak alapítója, fenntartója volt, de kiadványaiban a magyar antropológiai oktatás alapozó anyagát is tartósította.

### *Történeti demográfia — szakrális térben: Szabó Tünde Judit a miskolci zsidóságról*

SZABÓ Tünde Judit: *A miskolci zsidóság története és demográfiája. A kezdetektől a vészkorszakig*. Miskolc: Szerzői kiadás a MAZSIHISZ és MAZSÖK támogatásával, 2011. 344 oldal.

Szimbolikus és szakrális kommunikáció terén mára már számos olyan szokás-korpusz jelenlétével számolhatunk (a Vargyas Gábor brú sámánizmusról írott munkáitól Nagy Zoltán szibériai sámánizmusáig, Farkas Judit vaisnava kötetétől Pócs Éva vagy a kolozsvári néprajzosok megannyi alapfontosságú könyvén át Papp Richárd vagy Vincze Kata Zsófia zsidó rituálékkal foglalkozó műveiig ívelő skálán), melyek a társadalmi testben, közösségi térben, identikus hovatartozásban jóval súlyosabb hatással és sokkalta mélyebb jelentőséggel voltak-vannak jelen, mint ahogy azt az eddigi néprajzi megközelítések ott helyben feltárhatták volna.

Ezt a múlthoz való kortárs viszonyt, a hit és a hitbéli közösségek létének, mentális örökségének vagy hiányának komplex rendszerét, lokális terét tekinti át a hasonlóképpen néprajzkutatói és teológiai érdeklődéssel témaköréhez közelítő Szabó Tünde Judit is. A monografikus hiánypótlás igényére itt is a kötet mintegy felét kitevő szikár és pontos dokumentáció, névsorok, forrásanyag és fotók köre reflektál, az első rész azonban bevallottan a mai retrospektív igény szerint formált, mely a hazai várostörténetben is sajátos súlyú és szerepkörű Miskolc közegében vizsgálja meg egy kulturális és vallási, demográfiai és gazdasági lakóközösség identitásának, egzisztenciájának feltételrendszerét. A Szerző akként, mint fennebb említett kortársai, összképet, eddig hiányzóan pontos és száraz szakkutatói lenyomatot kíván nyújtani a miskolci zsidóságról, bizonyítva ugyanakkor azt a kínzó pusztulást is, amely e vallási-tradicionális közösség 20. századi megkritikulásának mai következményeit eredményezi. Kiindulópontjaként a hazai várostörténetben úrhatnám elven és marginalizálással vagy tiltással szabályozott zsidó betelepülést jellemzi, majd a kereskedelem, iparban, szolgáltatásban, városfejlesztésben részt vállaló vallási közösség felvirágoztató hatását mutatja ki a jelentősebb családok, jeles nevek (Latabár, Ferenczy, Munkácsi, Pressburger, Bárd, Lóvy, stb.) bemutatásával és miskolci kapcsolataik precíz felderítésével. Végül, a záró blokkban név és születési adat szerint rendezve mintegy százötven oldalnyi jegyzékben teszi elérhetővé a kutatás és érdeklődés számára eddig ismeretlen hétezer áldozat nevét. A záró gondolatok kicsengése alapján a kivételes szorgalommal összegyűjtött, fájó múltképet és még fájóbb jelen helyzetet megbolygató adatkeresést a Szerző annak megállapításával kénytelen zárni, hogy a kutatás nem lezárt és teljes, hanem csupán megindult és abbahagyhatatlan, hisz még egyszer ennyien estek áldozatul a nyilasterror és a náci örület időszakában, akikről mára már vallomások, emlékek, csoportszintű imázs is alig-alig maradt fenn, nemhogy pontos kimutatás. Tudásbázist alapozó tehát Szabó Tünde Judit munkája, aki vállalatát annyiban sem nem tekint lezártnak, hogy folytonos városvezetést tart a miskolci zsidósággal összefüggő belső terekben, kiállításokat szervez, dokumentumokat gyűjt, hitközséget támogat, temetőt szemlél és emléket ápol, erőt ad rászorulóknak és olykor utolsó megnyíló lehetőséget azoknak, akik számára már a hitközség sem elég élő, akik fájdalomukban és méltatlan sorsukban megbékélve a tradíciókról való lemondást választották immár, akik múltvíziói a belenyugvó és megbocsátó tudomásulvétel ellenére sem lehetnek annyira könnyen elfogadhatók, hogy az utolsó erőiket az önmegadásban oldják föl. Tükröződik ez az interjúkban, a fotóanyagban is, tehát a narratív történetmesélés feltételeiben, az emlékezet fennmaradásának támogatásában, az értelmetlen és méltatlan véráldozat eszelősségének keserűségében, az egyre csökkenő helyismereti tudásban, az olykor (és mind sűrűbben) feltűnedező holokauszt-tagadásban, végső soron pedig annak alapvető belátásában, hogy mivé nem lett volna Miskolc történelmi nagysága, gazdasági súlya és országon vagy térségen belüli súlya, ha nem lett volna a városnak és környékének szerves zsidósága. A Szerző, bár bevezetőjében idézi a megelőlegezett tanulságot, mely szerint *„halandók nehezen juthatnak el a megismerés és az igazlátás világába”*, ezt követően még 340 oldalt szán arra, hogy e nehézségek csökkentésének Reá eső részét teljesítse, s hozzájáruljon a teljesebb, korrektebb, igazabb Miskolc-kép kialakításához, melyben a 18. századtól fokozódó

mértékben vállaltak szerepet orvosok, gyógyszerészek, szociális munkások, gépgyári és vasöntődei munkások, sörfőzők, pékek, fakereskedők, malmosok, szövőgyáriak, boltosok, nyomdászok, antikváriusok, vendéglősök és szállodások, ügyvédek, üzlettulajdonosok, bankárok, könyvesboltosok, kalaposok, kárpitosok, hírlapírók, könyvkiadók, tanárok, gazdászok, közírók, szerkesztők, rabbik, műgyűjtők, jogászok, takaréktulajdonosok, politikusok, építészek, vendéglősök és sokan mások. Szabó Tünde Judit kötete épp annak bizonyossága, hogy a kollektív emlékezet számára még a romló állagú vagy kívülállók által pusztított szimbolikus közösségi elemek is képesek fennmaradni vagy újrakonstruálódni, ha van, ami éltesse őket, s az emlékezetmunka elvégzése a nem halogatható, nem elodázható tevékenységek körébe tartozik, melyet a rítusközösség és élményközösség is csak akkor képes aktivitásban tartani, ha gyökereit, kiterjedt lombzatát, fényeit és árnyékát egyetlen szerves egészen láthatja át. Hinni az átmenet rítusainak létében, s abban is, hogy mindennek, ami átmenet, megelmlhető a szimbolikus és rituális tartalma is, ékes lenyomatban jelenik meg ebben a kötetben. Erénye továbbá a műnek, ami a helytörténeti monográfiákban nem okvetlenül van jelen, hogy megkülönböztető figyelmet fordít a város belső történeteinek túl a városkörnyéki települések életére, múltjára, képviselőire is, egyensúlyba hozva városlakó ember és környezete, írástudó ember és etikai vállalása konszenzusát, mindezek foszladozó, de még éleszthető hagyományának fontosságát.

Akit még érdekel, tájékozódhasson, akit még érint, megbecsülést kapjon az emlékezet által — ez lenne kihangzása a miskolci zsidóság hagyományformáló és reflektált jelenlétének összképét nyújtó monográfiának, ahol a lehetségesen magasra tornyosuló képzetanyag lassanként az ellenoldali, egyre alacsonyabb és olykor egyre alábbi metafora-háztartás áldozatává eshet. Sajnos, etikai fenntartásoktól függetlenül...

### *Iszlám nő? Avagy Allah és Éva...*

Betsy UDINK, *Allah és Éva. Az Iszlám és a nők*. (Fordította: Wekerle Szabolcs). Budapest: Nyitott Könyvműhely Kiadó, 2008. 222 oldal.

A fenti kedvcsinálók körébe csak erőltetetten illik, de nem lehet elmenni mellette, hisz kontrasztos harmóniába kerül az előítéletes felfogásmódok leküzdésében leírt alapállapot szempontjából Betsy Udink is, aki *Allah és Éva. Az Iszlám és a nők* címen jelentette meg pakisztáni élményeit. Diplomata-feleségként három esztendő telt el 2002 és 2005 között azzal, hogy mint holland újságíró és az iszlámapadi nemzetközi iskola felügyelőbizottsági tagja, bejárja a térség problematikus tájait. „Vetemedése” kiváltságos helyzetéből adódik, s olyan elköteleződésből, mely nem kellene, hogy fehér európai nő legyen a feltárás, a megnevezés, a belátás, a szerepvállalás vagy a kiszolgáltatottság szerepválasztékai között. Kötete kétszázhusz lapján lényegében mindegyikre jut egy vagy több gyilkosság, kínzás, mérgezés, terrorakció, korrupció, önkény, fenyegetés, kizsákmányolás, halál, letartóztatás és leszámolás. Mocsok és lepusztultság ül minden oldal alján, kegyeletes vallási áhítat minden kezdő soron, hazugság és félelem minden köztes mondaton. A megkínzott, embertelenné nyomorodott, jogaiktól meg-

fosztott, kiszolgáltatott nők és családfők, pusztuló gyermekek és fiatalok, lerabolt városok és létesítmények, kilőtt épületek és felgyújtott falvak, elásott életek és kihantolt múlt, iszlám fátylakba fullasztott nőiség és fenyegetettség, a sikító némaság és torkavéres kegyeletesség terében gyűri maga alá a huszonhárom riportszerűen megírt témát. Ha létezhet minden esélytelen kisebbségi kiszolgáltatottságnál reménytelenebb „esélyegyenlőség”, akkor ebben az iszlám köztársaságban ez a legdicsőségesebb eredmény — egy deklarált szabadság, politikai és gazdasági függésrend eredménye, amely a legmagasztosabb vallási vagy politikai vezetőket is éppúgy „egynapelő” halottá teszi, mint a hithű katonatiszteket, korrupt rendőröket vagy fanatikus vallási hívőket. A látszatsikerek birodalmában, a mélyszegénység bányamélyi légnyomásától feszülten és a születéstől halálra szánt reménytelenségben oly gazdag ez a színhely, hogy a legnemesebb több ezer éves romok, a hipermodern kikötő és a (kényszerűségből fegyveres gárdistákkal közlekedő) érdeklődő idegen minden más felfedezése is csak újabb lap a pusztulás kalendáriumában. A kötet kérdésfelvetése a legfőbb vallási vezetők által hírelt biztosítékok meglétének, megtapasztalásának lehetősége — ehelyett azonban a függésrendek fortélyos félelmére talál a Szerző, a hitek helyett az önmegadás esélytelen állapotára, a remény helyett a pusztulásra... A kötet olyan sűrű, hogy a legfőbb élmény akkor fogja el az embert, amikor leteszi: alapvető létkérdések, saját túlélési alkalmassága és tehetetlensége válik tétté, miközben a nyomasztó atmoszférától szabadulni próbál. De korunk egyik kötelező irodalma, mint egykor Madeleine Riffaud vagy Oriana Fallaci riportműve volt!

Szagrális hagyomány és változó életvitel, kényszerű hallgatás és hitbéli reneszánsz mindennapi vallásossággal összefüggő dimenziói lettek elemzési kérdéseivé, értelmezési keretévé még egy sor kiadványnak, melyek Pócs Éva szerkesztésében a L'Harmattan gondozásában jönnek napvilágra évek óta. Szólnunk kellene még a kolozsvári Kriza Társaság vallási kiadványairól, a szegedi vallásnéprajzi műhely újabb etnokartográfiai opuszairól, vagy épp a zsidó hagyományszakadás narratíváira épülő és a Soá utáni identitás-opciók széles skáláját bemutató Vincze Kata Zsófia-kötetről, vagy Kövér György új tisztaeszlári dráma-monográfiájáról... De ezekről már csak a következő számok anyagában lehet megosztanom néhány impressziót a Tisztelt Olvasókkal.